

DANUTA JASTRZĘBSKA-GOLONKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

**OBRAZ ANIOŁA
W WYBRANYCH UTWORACH LITERATURY ROMANTYCZNEJ
I WSPÓŁCZESNEJ ORAZ W JĘZYKU**

Słowa kluczowe: anioł, symbol, stereotyp

Anioł ze względu na swoje pochodzenie, symbolikę i przypisywane mu funkcje należy do motywów bardzo często pojawiających się w literaturze, kulturze i sztuce świata. Celem artykułu jest odtworzenie na podstawie analizy wybranych utworów wykreowanego w literaturze i języku obrazu anioła oraz zmian zachodzących w jego wizerunku na przestrzeni lat.

1. Symbolika anioła

Anioł, czyli byt duchowy służący Bogu i na różne sposoby wypełniający Jego zamysły, został przez Niego stworzony na podobieństwo ptaka i człowieka, łącząc w ten sposób pierwiastek ludzki z pragnieniem igrania w błękitnej prze-

strzeni. Dobrosława Grzybkowska podkreśla, że jest on postrzegany jako pośrednik komunikacji, słowo *anioł* oznacza bowiem *zwiastuna*, a zwiastować znaczy tyle, co komunikować. Anioł nawiązuje więc kontakt z człowiekiem, by namawiać go do czynienia dobra¹, pełniąc w ten sposób rolę pośrednika pomiędzy Bogiem a ludźmi. „Istota anioła wyraża się poprzez symbole, aczkolwiek sam anioł jest w pewnym sensie metasymbolem: pośredniczy między Absolutem a światem materialnym, wcielając się w znaki spełniające funkcje nośników symbolicznych znaczeń”². Symbolizuje podstawowe wartości: dobro, czystość i uczciwość, niewinność, doskonałość, a nawet potęgę. Jest uosobieniem miłości i opieki. Jako istoty boskie anioły są niematerialne, nieśmiertelne i pozbawione płci.

Wyraz *anioł* przeniknął do polszczyzny z języka czeskiego, do którego trafił dzięki misji Cyryla i Metodego. Pochodzi od greckiego słowa ἄγγελος (*ángelos*, według wymowy bizantyjskiej *ánhielos*) oznaczającego *posłańca*. W Starym Testamencie analogiczne byty duchowe są nazywane w języku hebrajskim מַלְאָךְ (*mal'ach* – co również znaczy *posłaniec*). Należy podkreślić, że zarówno gr. *angelos*, jak i hebr. *mal'ach* oznaczają posłańca w ogóle, bez przesądzania o jego ludzkiej bądź duchowej naturze. Różnica na poziomie językowym pojawia się dopiero w łacińskim tłumaczeniu Biblii: gdy *mal'ach* bądź *angelos* ma oznaczać posła ludzkiego, tłumacz używa słowa *nuntius* lub *legatus*, natomiast gdy ma oznaczać posłańca boskiego, stosuje słowo *angelus* (czyli zlatynizowaną formę gr. *angelos*)³.

Według *Słownika symboli*⁴ wywodzący się z tradycji biblijnej wizerunek anioła ulegał zmianom wraz z biegiem dziejów. Początkowo aniołowie uważani byli za uosobienie woli Bożej, potem za członków wojsk niebiańskich i orszaku dworu niebiańskiego, co miało związek z posłańcami bogów i ludzi, obecnymi w religiach indoaryjskich oraz z wojskiem czy też orszakiem Boga.

Aniołowie pełnili bardzo istotną funkcję już w Starym Testamencie, ponieważ pojawiali się tam jako posłańcy przynoszący na ziemię Boskie rozkazy. Na przełomie epoki starożytnej i średniowiecza (około roku 500) ustalono ich hierarchię, która kształtowała chrześcijańską wizję przez ponad 1000 lat. Począwszy

¹ D. Grzybkowska, *Anioł i dziecko. (Nie)baśniowe przestrzenie spotkania*, w: *Barwy świata baśni*, pod red. U. Chęcińskiej, Szczecin 2003, s. 224.

² H. Oleshko, *Aniołów dyskretny lot*, Kraków 1996, s. 158.

³ W. Kosior, *Anioł w Biblii hebrajskiej. Pojęcie mal'ach w ujęciu statystycznym i hermeneutycznym*, „Studia Judaica” 2009, nr 1–2 (23–24), s. 58.

⁴ A.P. Chanel, A.S. Simarro, *Słownik symboli*, przeł. M. Boberska, Warszawa 2008, s. 10.

od cherubinów (na szczycie hierarchii), po anioły najniższe rangą⁵, zostały one uporządkowane w chóry i triady⁶.

Obraz anioła zmieniał się na przestrzeni lat. Różnice dotyczyły zarówno symbolicznych atrybutów: posłańcy Boga przynoszący na ziemię Jego rozkazy ukazywani byli ze skrzydłami oraz z mieczem lub trąbą – symbolami obwieszczenia i egzekucji Boskich nakazów, jak i samego wizerunku – wyglądu, tożsamości i płci: wyobrażano sobie anioły jako kobiety, postaci o niekreślonych cechach płciowych (obojnaki) lub (zwłaszcza w czasach nowożytnych) dziecka – symbolu czystości i niewinności⁷.

Wizerunek anioła, który miał skrzydła, pojawił się dopiero w V wieku. Czasami – by podkreślić transcendencję w stosunku do cielesności – ukazywano tylko uskrzydłone głowy⁸. Skrzydła, jako siła napędowa lotu, swoim działaniem łączą to, co ziemskie, z tym, co niebiańskie, dlatego, będąc klasycznym symbolem uduchowienia, stały się elementem wizerunku aniołów oraz zachodnich alegorii czasu, miłości, sławy i powodzenia. Jako komponenty wymienionych pojęć konotują wartości pozytywne, jednak bywają też źródłem negatywnych znaczeń: „latanie, choć łączy ludzi z bogami, jest umiejętnością ponadnaturalną i jak wszystko, co narusza ustanowiony porządek może być stymulowane nie tylko przez bogów, lecz także przez złe moce. To wyjaśnia loty czarownic oraz skrzydła demonicznych stworów”⁹. Choć skrzydła stały się najbardziej charakterystycznym anielskim atrybutem, we wczesnym chrześcijaństwie zwykle go unikano, aby nie mylić boskich posłańców z uskrzydłonymi bóstwami pogan¹⁰.

Na przestrzeni wieków obraz anioła ewoluował. W wielu kręgach kulturowych, literaturze i sztuce poszczególnych epok odwoływano się do różnych aspektów wizerunku i symboliki anioła, ale dominował stereotypowy¹¹ obraz,

⁵ *Ibidem*.

⁶ Por. chóry hierarchii anielskiej według Pseudo-Dionizego Areopagity i Tomasza z Akwinu, w: G. Davidson, *Słownik aniołów, w tym aniołów upadłych*, przeł. J. Ruszkowski, Poznań 1998.

⁷ A.P. Chanel, A.S. Simarro, *op.cit.*

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, s. 228.

¹⁰ *Ibidem*, s. 10.

¹¹ Pojęcie stereotypów definiuje Jerzy Bartmiński jako językowo-kulturowe obrazy przedmiotów, stworzone przez zorganizowane wewnętrznie w nieprzypadkowy sposób zestawy cech typowych, tzn. przysługujących obiektom uznanym potocznie za normalne, zwyczajne, reprezentatywne, w: J. Bartmiński, J. Panasiuk, *Stereotypy językowe*, w: *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 371–372; por. też: J. Bartmiński, *Podstawy lingwistycznych badań*

który cechują: dobroć, niewinność, podporządkowanie woli Boga i opiekuńczość. W czasach współczesnych niejednokrotnie dochodzi nawet do diametralnej zmiany tego stereotypu, przy czym należy pamiętać o tym, że tworzony był on na podstawie obrazu anioła pojawiającego się w naukach teologicznych, ale jako świecka wizja w ujęciu czysto kulturoznawczym¹².

Aniołowie pojawiają się między innymi w Biblii (około 300 razy), *Pieśni o Rolandzie*, *Boskiej Komedii* Dantego, *Kronikach* Galla Anonima, twórczości Jana Kochanowskiego, Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego, Hansa Christiana Andersena, poezji Bolesława Leśmiana, Jana Kasprowicza, Zbigniewa Herberta, są bohaterami sztuki dawnej (rzeźba, malarstwo) oraz współczesnej – w tym filmów o tematyce biblijnej i niebiblijnej (np. *fantasy*). Tytułowe zagadnienie zostanie przeanalizowane i omówione na przykładzie tekstów literackich z epoki romantycznej oraz czasów współczesnych. Badanie utworów z poszczególnych epok z pewnością byłoby niezmiernie ciekawym przedsięwzięciem, ale z powodu bogactwa literatury podmiotu wymagałoby osobnej monografii. Ze względu na konieczność wyboru tekstów reprezentatywnych do pracy wyekscerpowano – obok literatury współczesnej – materiał pochodzący z epoki, która w sposób szczególny traktowała motywy symboliczne, podkreślała wagę irracjonalnego postrzegania zjawisk, potrzebę przeciwstawiania się racjonalnemu sposobowi poznania świata i zastąpienie go środkami pozarozumowymi.

2. Obraz anioła w języku

Analizę tytułowego problemu rozpoczniemy od sprawdzenia, jak wygląda stereotypowy obraz anioła utrwalony w języku polskim. Wymogi techniczne związane z objętością artykułu ograniczają ilość źródeł, dlatego wyekscerpowany

nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki, w: *Język a kultura. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego, Wrocław 1998, s. 63–83.

¹² Stąd bardzo trudno jest w opracowaniu wyraźnie oddzielić od siebie te dwie przenikające się w odbiorze przeciętnego czytelnika sfery: dogmatyczną i kulturoznawczą. W przywoływanych pracach poświęconych tematyce anioła autorzy również – mimo że został on stworzony przez Boga – traktują go jako istotę boską (używając tego sformułowania, por. D. Grzybkowska, *op.cit.*, H. Oleszko, *op.cit.*) i omawiają biblijną koncepcję anioła, choć w tradycji biblijnej anioł nie jest traktowany jako wytwór ludzkiej wyobraźni, lecz jako realna osoba, chociaż duchowa (por. A.P. Chanel, A.S. Simarro, *op.cit.*).

materiał pochodzi z trzech słowników: słownika polsko-łacińskiego z XIX wieku oraz słowników frazeologicznego i stylistycznego z czasów współczesnych.

Słownik polsko-łaciński autorstwa ks. Antoniego Bielikowicza¹³ podawał w odniesieniu do leksemu *anioł*: znaczenie – *posłaniec*, przenośnie – *piękny jak anioł; to człowiek jak anioł*; pochlebstwo – *aniołku!* oraz w odniesieniu do leksemu *anielski*: znaczenie – *aniołów się dotyczący lub od nich pochodzący*, przenośnie – *żywot anielski, muzyka, mąż, rozum* (dwa ostatnie przykłady nie zostały odnotowane w korpusie przywołanym przez współczesne słowniki). Jak widać, materiał przykładowy, choć nie nazbyt obfity, w związku z definiowanym pojęciem konotował wyłącznie pozytywne wartości.

Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego (wydany w roku 2003) prezentuje dużo bogatszy zbiór zwrotów i wyrażeń z leksemem *anioł* (stosowanych zarówno w języku literackim, jak i potocznym), w którym również dominują te nacechowane dodatnio, np.: *Anioł, nie człowiek/kobieta/dziecko; Grzeczny jak aniołek; Anioł w ludzkim ciele; Czysty jak anioł; Istny/prawdziwy anioł; Mieć anioła stróża; Mój aniele!; Powiększać grono aniołków; Spać jak aniołek; Tu i anioł by zaklął*¹⁴.

Autorzy *Słownika stylistycznego języka polskiego* zarejestrowali jeszcze więcej związków z analizowanym leksemem, bowiem aż 72. Oprócz wyżej wymienionych w znaczeniu metaforycznym podają także m.in.: *anioł śmierci/zagłady/zniszczenia/pokoju/dobroci, dobry/uskrzydłony/złotowłosy/pulchny/grzeczny anioł/aniołek; mamusiny/babciny aniołek, anielska kobieta; anielski spokój, duch anielski, anielska cierpliwość; udać się w objęcia anioła śmierci*¹⁵. Bezpośrednie odniesienia do aniołów jako boskich istot konotują związki frazeologiczne i frazy: *zastępy aniołów, archanioł Gabriel (Michał, Rafał, Uriel), anioł stróż; skrzydła anielskie; nauka o aniołach; świat aniołów; chóry anielskie; pozdrowienie anielskie; wierzyć w anioły, wzywać anioły do pomocy; niech go anieli strzegą, niech anieli mają cię w swojej opiece*¹⁶.

Wśród przykładów zanotowanych w obu słownikach zdecydowana większość to frazeologizmy nacechowane pozytywnie, ale pojawiło się także kilka

¹³ ks. A. Bielikowicz, *Słownik polsko-łaciński*, Kraków 1866, s. 9.

¹⁴ P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003, s. 43.

¹⁵ E. Geller, A. Dąbrówka, *Słownik stylistyczny języka polskiego*, Warszawa 2007, s. 14–15.

¹⁶ *Ibidem*.

przykładów wskazujących wartościowanie negatywne, nawiązujące do ludowego stereotypu diabła/diabełka/czarta: *aniołek z rogami/różkami/pazurkami* oraz biblijnego szatana: *czarny anioł; upadły anioł*¹⁷; *anioł zła, bunt aniołów*¹⁸. Nie-wielka liczba ujemnie nacechowanych wyrażen dobitnie świadczy o dominacji pozytywnego aspektu w kulturowym i językowym obrazie anioła.

2. Wizerunek anioła w literaturze romantycznej

W celu opisu wizerunku anioła w literaturze romantycznej i współczesnej oraz ze względu na ograniczoną objętość niniejszego opracowania należało dokonać wyboru reprezentatywnych utworów polskich oraz zagranicznych. Źródłem wyekscerpowanego materiału z zakresu literatury romantycznej będą przywołujące motyw anioła wybrane fragmenty tekstów Adama Mickiewicza oraz Hansa Christiana Andersena – autorów, którzy niejednokrotnie, choć w odmiennych gatunkach literackich, prezentowali podobne przekonania i refleksje oraz werbalizowali romantyczne idee, np. dualizm serce–dusza, poeta–racjonalista, dobro–zło, anioł–szatan¹⁹.

Analizę utworów rozpoczniemy od *Dziadów* Adama Mickiewicza. W drugiej części *Dziadów* poeta wprowadził wizerunek niebiańskiego posłańca związany z duchami zmarłych dzieci²⁰, dla których zamknięta jest droga do Boga. Przyczyną pokuty okazała się ich anielska niewinność²¹. Według *Słownika symboli literackich*²² anioł symbolizuje *czystość, niewinność, potęgę, nieśmiertelność, duszę* oraz *doskonałość* i *nieskazitelność*, ale Mickiewiczowska wizja aniołków nie tylko nie poczytuje tych cech za przymioty, lecz nawet wyklucza dwie ostatnie. Źródłem doskonałości są, według autora, przeżyte cierpienia i zdobyte dzięki nim doświadczenia, które bogacą wewnętrznie człowieka, dają mu prawo do grze-

¹⁷ P. Müldner-Nieckowski, *op.cit.*

¹⁸ E. Geller, A. Dąbrówka, *op.cit.*

¹⁹ Por. D. Jastrzębska-Golonka, *Konceptualizacja świata przedstawionego w języku najnowszego przekładu tekstów Hansa Christiana Andersena*, Bydgoszcz 2011.

²⁰ Por.: *My teraz w raju latamy,/ Tam nam lepiej niż u mamy./ Patrz, jakie główki w promieniu,/ Ubiór z jutrenki światelka,/ A na oboim ramieniu/ Jak u motylków skrzydełka* (A. Mickiewicz, *Dziady*, cz. II, Kraków 2008, s. 12).

²¹ Por.: *Bo słuchajcie i zważcie u siebie,/ Że według Bożego rozkazu:/ Kto nie doznał goryczy ni razu,/ Ten nie dozna słodyczy w niebie* (*ibidem*, s. 13).

²² R. Kuleszewicz, *Słownik symboli literackich*, Białystok 2003, s. 18.

chu, umożliwiając jego przebaczenie i odbycie pokuty, a tym samym docenienie szczęścia, jakie się z tym wiąże. Mickiewicz łamie więc stereotyp anioła (widoczny również w języku i dominujących konotacjach najczęstszych frazeologizmów), dokonując jego antropomorfizacji poprzez przypisanie mu grzechu oraz wszelkich konotowanych przez niego wartości, znaczeń, konsekwencji – w wymiarze ludzkim i niebiańskim.

Anioły pojawiają się także w trzeciej części *Dziadów*²³: czuwają nad osadzonym w więzieniu Gustawem-Konradem, modlą się o niego i walczą o jego duszę z szatanami, wystawiając go na próbę (czyli oddając w ręce wroga). Mamy więc tutaj realizację stereotypowych funkcji anioła jako opiekuna i nauczyciela.

W dramacie Mickiewicza pojawił się jeszcze jeden ciekawy wątek: dobro zostaje przeciwstawione złu nie tylko w sferze realnej (więźniowie/patrioci – zaborcy), ale także w sferze metafizycznej – anioły stanęły do walki przeciw diablom²⁴. Walka aniołów z diabłami, czyli złymi duchami, to również walka pomiędzy istotami wywodzącymi się z tego samego źródła: szatan to jeden z aniołów, który zbuntował się przeciwko Bogu i skłonił do buntu inne anioły, główny sprawca zła na świecie.

Leksem *szatan* rozumiany jest jako symbol, personifikacja zła, antyteza dobra²⁵. Narzuca też odbiorcy specyficzny wizerunek złej postaci: „stanowiąc manifestację zła, szatan przedstawiany był na ogół w kolorze czerwonym lub zielonym (aluzja do ognia i do jego związku z tym, co ziemskie), jako bestia o strasznym wyglądzie, z rogami, wielkimi pazurami, skrzydłami nietoperza i ogonem”²⁶, przerażający, okrutny (oczywiście z wyjątkiem szatana z ballady *Pani Twardowska*). Synonimicznie nazywany był też *Diabłem*, *Demonem*, *Lucyferem*, *Księciem Ciemności* itp.

²³ Por.: *My uprosiliśmy Boga./ By cię oddał w ręce wroga./ Samotność mędrców mistrzyni./ I ty w samotnym więzieniu./ Jako prorok na pustyni./ Dumaj o twym przeznaczeniu* (A. Mickiewicz, *Dziady*, cz. III, Prolog, s. 93).

²⁴ Por.: *Ty bestyjo głupia/ Nie pomogłeś mu słowo ostatnie wyrzygnąć./ Jeszcze o jeden stopień w dumę go podźwignąć!! Chwila dumy – ta czaszka już byłaby trupia./ Być tak blisko tej czaszki i nie można deptać!! Widzieć krew w jego ustach, i nie można chleptać!! Najgłupszy z diabłów, tyś go wypuścił w pół drogi* (A. Mickiewicz, *Dziady*, cz. III, scena II, *Improwizacja*, s. 123).

²⁵ A.P. Chanel, A.S. Simarro, *op.cit.*, s. 42.

²⁶ Ze względu na opisany wizerunek „w każdej kulturze i epoce kojarzono z diabłem różne zwierzęta (fantastyczne bądź nie) mające z nim pewne cechy wspólne, jak smok, wąż, nietoperz, kozioł, a także wszystkie zwierzęta traktowane jako nieczyste, złe, plugawe, mieszkające w głąbiach etc.” (*ibidem*).

Zgodnie z teologią chrześcijańską szatani (duchy nieczyste) mają dostęp do ludzkiej pamięci, zmysłów i wyobraźni (poprzez obrazy i sugestie), ponieważ są to „władze cielesne” człowieka, nie mają jednak władzy nad wolną wolą ludzi ani ich intelektem (które są władzami duchowymi), nie znają też tajników ludzkiego sumienia. W wypadku zwykłych pokus za kluczową uznaje się walkę o pamięć i wyobraźnię człowieka²⁷.

Według chrześcijan szatan może ingerować w życie człowieka na wiele różnych sposobów i na wielu różnych poziomach, w sposób zwyczajny oraz nadzwyczajny. Zwyczajny sposób działania szatana to kuszenie człowieka do grzechu i takiemu działaniu jest poddawany Konrad, ale walkę o jego duszę zwyciężają broniące go anioły.

Romantyczny wizerunek anioła jest dużo bogatszy i bardziej dramatyczny w swej wymowie niż na przykład ujęcie renesansowe. Ze względu jednak na to, że gatunek literacki, jakim jest dramat romantyczny z jego tragicznym bohaterem, mógł w zasadniczy sposób wpłynąć na kreowanie obrazu anioła, by uzyskać jego wiarygodny i niejednowymiarowy wizerunek w literaturze romantycznej, do zestawu analizowanych tekstów zostały włączone również utwory innego autora tamtej epoki: wybrane baśnie Hansa Christiana Andersena²⁸.

W jego utworach anioł pojawia się w wielu rolach, nie tylko posłańca (występuje jako: opiekun²⁹, strażnik raju, nauczyciel³⁰, sędzia i kat³¹, uosobienie mi-

²⁷ J. Kasjan, *Rozmowy z ojcami*, t. 1, Kraków 2002, s. 440.

²⁸ Wyekscerpowany materiał pochodzi z najnowszego przekładu utworów Hansa Christiana Andersena w tłumaczeniu Bogusławy Sochańskiej. Biorąc pod uwagę założone cele artykułu, interesuje nas obraz, jaki odbiera dzięki polskiemu przekładowi polski czytelnik. Szerzej problemy przekładu i jego wykorzystania do konceptualizacji pojęć, kwestie odbiorcy wirtualnego itp. zostały opracowane i wyjaśnione w rozdziale: *Rekreowanie świata przedstawionego w przekładach tekstów literackich*, w: D. Jastrzębska-Golonka, *op.cit.*, s. 13–39.

²⁹ Por.: *anioł okrył śpiącego skrzydłami niby woalem, i sen się skończył* (H.Ch. Andersen, *Na krańcu świata*, w: *Baśnie i opowieści*, tłum. B. Sochańska, t. II, Poznań 2006, s. 113).

³⁰ Por.: *niewidzialny anioł złożył pocałunek na piersi i na czole chłopca, i cicho szepnął: – Dobrze schowaj ziarno, które otrzymałeś, przechowaj je do czasu dojrzałości* (H.Ch. Andersen, *Stary nagrobek*, w: *Baśnie...*, t. II, s. 23).

³¹ Por.: *Karen zbliżyła się do drzwi kościoła, „ujrzała w nich anioła w długich, białych szatach, skrzydła sięgały mu od ramion do samej ziemi. Miał surową, poważną twarz i w dłoni trzymał lśniący, szeroki miecz”* (H.Ch. Andersen, *Czerwone buciki*, w: *Baśnie...*, t. I, s. 347); *z płonącego miecza karzącego anioła spadła do ptasiego gniazda iskra i je zapaliła* (idem, *Ptak Feniks*, w: *Baśnie...*, t. I, s. 484).

łosierdzia³², symbol Bożego Narodzenia, symbol burzy³³, artefakt³⁴, muza poezji, anioł śmierci³⁵), ale zawsze łączy przestrzeń nieba – Boskiego sacrum – z przestrzenią powietrzną przynależną ptakom i przestrzenią świata ludzkiego – ziemią. Wyekscerpowane z tekstu przykłady obrazują nie tylko poszczególne role i pełnione funkcje³⁶, ale pozwalają też na wskazanie atrybutów i opis wyglądu anioła, by móc określić jego językowy obraz w utworach Andersena: anioł jest *niewidzialny*, ale ubrany w *białe, długie szaty*, z *aureolą wokół głowy*, *skrzydłami od ramion do ziemi* i *od chmur do samej ziemi*, z *piękną, zieloną gałązką obsypaną różami* albo *lśniącym, płonącym, karzącym, długim mieczem* w ręku. Sposobem komunikowania się anioła z ludźmi jest *pocałunek*, np. śmierci lub pamięci³⁷.

Jednym z ciekawszych zagadnień jest ostatnia z wymienionych wcześniej ról – anioł śmierci. Obraz Andersena przypomina wizerunek anioła wykreowanego przez Jana Kochanowskiego³⁸ i Adama Mickiewicza, gdy zestawiali oni symbol tej nieziemskiej istoty z motywem śmierci dziecka. U Andersena anioł odwiedza umierające dziecko, by pomóc mu odejść. W przejmującym wierszu *Umarłe dziecko* (wydanym w roku 1826) autor ten jako jeden z pierwszych pisarzy podjął temat śmierci dziecka i był pierwszym, który w tekście przemówił głosem samego dziecka:

³² Por.: *ten sam Boży anioł* [...] *nie trzymał już ostrego miecza*, tylko *piękną zieloną gałązkę obsypaną różami*, (H.Ch. Andersen, *Czerwone buciki*, w: *Baśnie...*, t. I, s. 349).

³³ Por.: *Pochyl głowę jak my!* – *wolało zboże*. – *Nadlatuje anioł burzy!* *Ma skrzydła*, które sięgają *od chmur aż do samej ziemi*, i *przetnie cię przez środek*, nim *zdzążysz poprosić o łaskę* (H.Ch. Andersen, *Gryka*, w: *Baśnie...*, t. I, s. 258).

³⁴ Por.: *Żona dobosza zobaczyła „nowy ołtarz z obrazami i rzeźbionymi aniołami; były takie piękne! I te wymalowane na płótnie, kolorowe, z aureolami wokół głów, i te rzeźbione w drewnie; dodatkowo pomalowane i pozłoczone* (H.Ch. Andersen, *Złoty skarb*, w: *Baśnie...*, t. III, s. 89).

³⁵ D. Jastrzębska-Golonka, *op.cit.*, s. 216–218.

³⁶ Por. *ibidem*, s. 216–221.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ W trenach X i XIX poeta zastanawiał się, gdzie trafiło jego dziecko po śmierci. Jedną z możliwości było niebo i grono aniołków. Por. *Tren X: Orszulo moja wdzięczna, gdzieś mi sie podziala?/ W którą stronę, w którąś sie krainę udała?/ Czyś ty nad wszystkie nieba wysoko wniesiona/ I tam w liczbę aniołków małych policzona?;* *Tren XIX albo Sen: O to sie ty nie frasuj, a wierz niewątpliwie,/ Że twoja namilejsza Orszuleczka żywie./ A tu więc takim ci sie kształtem ukazała./ Jakoby sie śmiertelnym oczom poznać dała./ Ale między anioły i duchy wiecznemi/ Jako wdzięczna jutrzienka świeci* (J. Kochanowski, *Treny*, IX, X, XIX, w: *idem, Sobie śpiewam a Muzom... Antologia*, oprac. K. Żukowska, Warszawa 1975, s. 168, 177–181).

*Mamo, chciałbym już spać, jestem znużony,
Przy twoim sercu dobrze zasnąć by,
Obiecay mi, że leż nie będziesz ronić,
Tak mi policzki palą twoje łzy.*

[.....]
*Nie mam już siły, muszę zamknąć oczy –
Patrz, mamo! Anioł mnie całuje, patrz!*³⁹

Anioł całuje dziecko, wyrażając tym gestem zarówno swoje miłosierdzie, jak i miłość Boga, który go przysłał. Jego pocałunek oznaczał powitanie dziecka w Królestwie Niebieskim, ale jednocześnie zabranie go spośród żywych. Anioł pojawia się w życiu człowieka w momentach granicznych, najczęściej (zwłaszcza w folklorze) występują aniołowie śmierci, którzy – jak na aniołów przystało – są dobrzy, ale wykonują bezwzględnie wolę Bożą: przychodzą i przeprowadzają człowieka w zaświaty⁴⁰. Sprzeczność pomiędzy opozycyjnie funkcjonującymi wyrazami – anioł i śmierć – funkcjonuje na zasadzie oksymoronu, w którym również przeciwstawne znaczeniowo człony tworzą nową jakość: anioł (kojarzony z wartością dodatnią) i śmierć (potocznie kojarzona w sposób negatywny – jako wartość ujemna) kreują istotę odbieraną przez społeczeństwo w kategoriach pozytywnych – istotę, która z miłością zabiera człowieka w jego ostatnią, ale cudowną podróż, dając mu opiekę i poczucie bezpieczeństwa, czego dowodem jest cytat z opowieści *Anioł*:

*Zawsze, gdy umiera dobre dziecko, na ziemię przylatuje z nieba anioł, bierze dziecko na ręce, rozpościera swoje szerokie skrzydła, leci nad wszystkimi miejscami, które dziecko lubiło, i zabiera do nieba naręcze kwiatów, żeby tam kwitły jeszcze piękniej niż na ziemi*⁴¹.

Semantyczne nacechowanie leksemów pochodzących z wyekscerpowanego materiału ukazuje zestawienie:

bierze na ręce – archetypowy gest matki;

rozpościera – przygotowuje się do lotu (powietrznej podróży niedostępnej człowiekowi w czasach Andersena, ale będącej jego podświadomym marzeniem);

³⁹ J. Wullschläger, *Andersen. Życie baśniopisarza*, przeł. M. Ochab, tłum. fragmentów baśni, listów i dzienników H.Ch. Andersena B. Sochańska, Warszawa 2005, s. 95.

⁴⁰ D. Grzybkowska, *op.cit.*, s. 226.

⁴¹ H.Ch. Andersen, *Anioł*, w: *Baśnie...*, t. II, s. 263.

leci – realizuje marzenie;
ulubione miejsca dziecka – miłe wspomnienia, dobre emocje;
zabiera do nieba – do miejsca sacrum;
naręcze kwiatów – symbol natury i szczęścia;
piękniej kwitły – spotęgowanie niebiańskiego piękna w porównaniu z ziemskim;
dobry Bóg przytula – jak matka;
najmilszy całuje – symbol miłości;
otrzymuje głos – dostaje podarunek w niebie;
śpiewa – konotacje muzyki i poezji;
z wszystkimi szczęśliwymi w niebie – w domu Boga nie ma istot nieszczęśliwych.

Wśród Andersenowskich aniołów znajduje się też opiekun nazywany potocznie *aniołem stróżem*. W opowieści *Ostatnia perła* anioł stróż dziecka spotyka ducha opiekuńczego domu, z którym odnajduje brakujące „ziarno gorzycy”, czyli troskę – uczucie niezbędne do pełni przeżycia. Ten aspekt jest bliski wizji Adama Mickiewicza przedstawionej w II części *Dziadów*, ale tam dotyczył szczęścia i spokoju dziecka po śmierci, natomiast u Andersena chodzi o zapewnienie szczęścia dziecku, które dopiero się narodziło. Wątek kończący opowieść *Ostatnia perła: Za każdego z naszych bliskich, którzy od nas odchodzą, zyskujemy przyjaciela w niebie, za którym tęsknimy. Nocą patrzymy z ziemi ku gwiazdom, ku ostatecznemu spełnieniu*⁴², czyli skojarzenie ze śmiercią i wspomnieniem bliskiej osoby, bardzo przypomina dające nadzieję ostatnie refleksje Kochanowskiego cierpiącego po utracie córeczki.

Językowa kreacja anioła w utworach Hansa Christiana Andersena łączy wiele wartości i aspektów kulturowych: sacrum i profanum, wzniosłość lotu z ciężarem śmierci, delikatność kobiecej natury z bezwzględną sprawiedliwością lustratora, opiekuńcze ciepło i tajemnicę wieczności, świat żywych ze światem zmarłych, ale cały czas pozostaje w polu dodatniego wartościowania semantycznego i ekspresywnego. Jest też niezwykle istotnym elementem przestrzeni wykreowanej w twórczości baśniopisarza⁴³.

Anioł, symbolizując wartość metafizyczną, religijną, moralną, estetyczną itp., stał się wzorem uniwersalnego dobra, zostając dzięki temu częstym odnie-

⁴² H.Ch. Andersen, *Ostatnia perła*, w: *Baśnie...*, t. II, s. 109.

⁴³ Por. rozdz. *Konceptualizacja przestrzeni naturalnej i metafizycznej w twórczości Hansa Christiana Andersena*, w: D. Jastrzębska-Golonka, *op.cit.*, s. 192–221.

sieniem w metaforach (np.: *Emilka była aniołem pocieszenia*⁴⁴; *dopiero teraz znalazłem i zdobyłem bratnią duszę, taką, którą zsyła niebo, aniola, który czuje tak jak ja, myśli jak ja, podnosi mnie, kiedy cierpię. [...] dobra, piękniejsza nawet niż trzeba!*⁴⁵) i porównaniach (*był śliczny jak królewicz, cudowny jak anioł*⁴⁶; *powiedziała mi, że spałem jak aniołek*⁴⁷). Przywołane przykłady implikują taki sam stereotypowy, pozytywny obraz anioła, jaki wyłaniał się z zacytowanych wcześniej polskich frazeologizmów zawierających w swej strukturze analizowany leksem.

Wyekscerpowany powyżej materiał przykładowy oraz przeprowadzone analizy (zarówno językowe, jak i literackie) potwierdziły uniwersalność stereotypowego wizerunku boskiego posłańca, a także jego obecność wśród motywów literackich zarówno w polskich, jak i zagranicznych tekstach z okresu romantyzmu.

3. Obraz anioła w literaturze współczesnej

Współczesna polska autorka, Dorota Terakowska, która wprowadziła motyw anioła jako przewodni do swojej powieści pod znaczącym tytułem: *Tam gdzie spadają Anioły*, ukazała mniej stereotypowy obraz niebiańskich opiekunów.

Anioł pojawia się w tekście pisarki jako symbol bardziej wieloznaczny niż w analizowanych wcześniej utworach romantycznych. Autorka wprowadza czytelnika w niezwykły świat aniołów: *Anioły [...] kłębiły się, frunęły to wyżej, to znowu niżej, płynęły, tańczyły w przestworzach, ich białe skrzydła zaś mieniły się złościście w promieniach słońca* oraz opowiada o cudownym uzdrowieniu Ewy, dzięki opiece i zwycięstwu jej anioła stróża – dobrego białego Ave nad swoim bratem, także aniołem – czarnym i złym Veą. Jak widać, fabuła rozwija się w dwóch przenikających się poziomach: pierwszym ziemskim, na którym rozgrywa się historia dziewczynki, która utraciła swego anioła stróża i stara się go odzyskać, oraz drugim kosmicznym, na którym anioł stróż walczy ze swym ciemnym bratem bliźniakiem i pozbawiony mocy spada na ziemię, ale i tak stara się – choć z oddali i często nieporadnie – czuwać nad swą podopieczną.

⁴⁴ H.Ch. Andersen, *Syn dozorczy*, w: *Baśnie...*, t. III, s. 115.

⁴⁵ H.Ch. Andersen, *Piękna*, w: *Baśnie...*, t. II, s. 302.

⁴⁶ H.Ch. Andersen, *Anna Lisbet*, w: *Baśnie...*, t. II, s. 269.

⁴⁷ H.Ch. Andersen, *Ciocia Bólzęba*, w: *Baśnie...*, t. III, s. 354.

Te dwie opowieści przenikają się nawzajem, dzięki czemu autorka wyraziście przedstawia złożone relacje między krańcowymi wartościami: porządkiem ziemskim a boskim, wiarą i wiedzą, człowieczeństwem a boskością, czyli pomiędzy dobrem a złem symbolizowanym – jak w III części *Dziadów* Mickiewicza – przez dobre i złe anioły. Terakowska opisuje je, używając głównie barw i światła, nie stosując jednak stereotypowych skojarzeń, czego przykładem jest obraz czarnych aniołów: *Wśród białozłotych były też Anioły Czarne. [...] Czerń miała w sobie połysk, gdyż pochłaniała promienie słońca, kradnąc jego blask. W urzekającym pięknie tego widoku było coś złowieszczego [...]. Czarne wydawały się zagrażać białym*⁴⁸. Choć są niebezpieczne, w opisie dominuje fascynacja ich pięknem, które konotuje złowieszcze fatum przypominające obraz kobiety fatalnej (o zniewalającej urodzie i złych intencjach) – romantycznego „boskiego diabła”⁴⁹.

Białe anioły również *urzekają urodą i wydawało się, że przenika przez nie światło; chwilami były przejrzyste jak kryształ. [...] nadzwyczaj piękne, wzbudzały dreszcz zachwytu i nieokreślonej tęsknoty. Ich skrzydła puszyły się jak śnieg, a dziwaczne długie szaty przypominały podświetloną słońcem pajęczynę; anielskie włosy połyskiwały tęczowo-złociście*⁵⁰. W opisie białych aniołów piękno także wydobywane jest przez światło, ale dominującymi konotacjami są dodatkowo wartościowane *zachwyt* i *tęsknota*, choć naznaczone przemijalnością (*dreszcz*) i tajemnicą (*nieokreślona*). Niezwykle, niebiańskie piękno anielskich atrybutów symbolizują wykorzystane w porównaniach i epitetach *kryształ*, *śnieg*, *słońce*, *pajęczyna* i *tęcza*, podkreślające ich krystaliczną przejrzystość, puszystość, delikatność oraz niespotykaną barwę. Jednoznaczność pozytywnego przekazu/odbioru potwierdza też kolejny cytat, dodając do konotowanych wartości *prostotę*, *serdeczność*, *zaufanie* i *miłość*: *w złocistobiałych Aniołach była jakaś prostota*,

⁴⁸ D. Terakowska, *Tam gdzie spadają Anioły*, Kraków 2011, s. 10.

⁴⁹ Adam Mickiewicz swą znaną apostrofę z IV części *Dziadów* („*Kobieto! puchu marny! ty wietrzna istoto! Postaci twojej zazdrozczą anieli, / A duszę gorszą masz, gorszą niżeli!...*”, s. 61–62) w pierwszej wersji rozpoczął następująco: *Kobieto, boski diable! Dziwaczna istoto! / postaci twojej zazdrozczą anieli, a duszę gorszą masz, gorszą niżeli...* Zmianę wymusiła na niezadowolonym z tego nakazu poecie (*klął, odsyłając tekst do Czczoła*) cenzura, uznając zastosowany oksymoron za sprzeczny z zasadami dobrego smaku (A. Świdorska, *Adam*, Warszawa 1955, s. 242). Triada *anioł – kobieta – diabeł*, jako obligatoryjny składnik motywu kobiety fatalnej, jest punktem wyjścia wielu analiz i rozważań poświęconych zagadnieniu *femme fatale* w kulturze polskiej i światowej (por. D. Jastrzębska-Golonka, *Kobieta fatalna w twórczości Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego*, „*Studia Filologiczne*”, z. 30/32, *Filologia Polska* 1992, nr 12/13, s. 45–67).

⁵⁰ *Ibidem*, s. 13.

która wywoływała odruch serdeczności i zaufania. Mała Ewa poczuła Miłość, którą skierowała ku nim, a ta wracała stokroć większa⁵¹.

Anioł stróż Ewy był nie tylko jej opiekunem, ale również nauczycielem i mimo iż nie zawsze mógł ją chronić, przekazał jej (głoszoną już przez przywoływanych wcześniej poetów) mądrość: *droga ku zrozumieniu lub szczęściu wiedzie czasem poprzez cierpienie. [...] Anioły dźwigają zarówno wspaniałość, jak i nędzę ziemskiego świata, jego Dobro i Zło, wielkość i miernotę*⁵². Ta refleksja dotarła też do matki Ewy, artystki, która mimo pięknej formy swych dzieł nie potrafiła tchnąć w nie duszy, dopóki nie zrozumiała przesłania Anioła: *jeśli udźwignę cierpienie, jeśli nie będę przed nim uciekać, jeśli zdołam przełożyć je na własny język, to kiedyś, być może stworzę dzieło, które pozostanie na trwałe w ludzkiej świadomości. Ależ tak, ludzie szczęśliwi i zadowoleni z siebie tworzą dzieła piękne, lecz o przemijającej urodzie [...]*⁵³.

Dorota Terakowska we współczesnej powieści, wykorzystując uniwersalny, znany od wieków symbol anioła, zawarła motywy, refleksje i przesłania, które innymi słowami, czasem przy użyciu odmiennych skojarzeń, metafor czy porównań kierowali do świata poeci i pisarze żyjący w innych epokach i innych krajach.

Nie zawsze jednak pojawienie się anioła w sztuce konotuje pozytywne wartości. W czasach współczesnych coraz częściej zdarza się łamanie przyjętego stereotypu. Terakowska wprowadziła złe anioły, ale naznaczyła je czarną barwą. W odróżnieniu jednak od tradycyjnych skojarzeń z upadłym aniołem, czyli szatanem postrzeganym jako istota brzydka, o specyficznym wyglądzie i budowie, czarne anioły Terakowskiej miały postać skrzydlatych posłańców Boga i bezsprzecznie były bardzo piękne. W dodatku ich zło autorka uzasadnia potrzebą cierpienia człowieka, który dzięki temu poznaje swoje prawdziwe wnętrze – swoje drugie lustrzane ja i odkrywa duszę.

Zupełnie inne ujęcie anielskiego wysłannika pojawia się w powieści Daniele Trussoni pt. *Angelologia*⁵⁴. Autorka, wykorzystując apokryficzną opowieść z Księgi Henocha, opisuje wojnę toczoną przez ludzi (świadomych zagrożenia, czyli angelologów) z potomstwem aniołów i ziemskich kobiet. Zarówno anio-

⁵¹ *Ibidem*, s. 14.

⁵² *Ibidem*, s. 283.

⁵³ *Ibidem*, s. 278.

⁵⁴ D. Trussoni, *Angelologia*, przeł. K. Bartuzi, Warszawa 2010.

łowie, którzy przeciwstawili się Boskim prawom, jak i ich potomkowie zwani nefilimami, są istotami niezwykle pięknymi:

Piękna imponująca postać, ideal cech anielskich. Miał wszystkie cechy wyznaczające niebiańską doskonałość: skórę białą jak kreda, blade oczy i bujne, złote włosy; lśniące włosy [...] klatka piersiowa – gładka, bez sutków [...] pod złotymi lokami opadającymi na ramiona, ciało było nieowłosione [...] przerażająco lodowate, błękitne oczy [...]; uniósł długie, szczupłe ramiona i rozpostarł potężne skrzydła; Nieskazitelnie biała szata z metalicznego materiału układała się na ciele w płynne fałdy⁵⁵.

Ponownie w opisie dominują kolory biały i złoty, ale nowymi cechami są brak sutków i brak owłosienia. O negatywnym nacechowaniu opisywanej postaci świadczą *przerażająco lodowate, błękitne oczy* i ciekawe wydaje się tutaj ponowne przywołanie elementu zimowego krajobrazu. U Terakowskiej śnieg konotował jednak pozytywne doznania zmysłowe (puszystość skrzydeł), u Trussoni zaś wewnętrzny chłód, a nawet – implikowane przez epitet – okrucieństwo.

Tę cechę potwierdza wyekscerpowany z tekstu materiał: *Zaprowadzili na ziemi swoje rządy, nękali i mordowali ludzi; Okrucieństwo, chciwość i siła fizyczna nefilimów przesądziły o stopniowym zniewoleniu przez nich ludzkich braci; Potężna światłość anioła przyżegala mu ciało [...] zginął rażony jadowitym światłem anioła; Obserwował cierpienie [...] bez emocji, wręcz z chłodnym zainteresowaniem [...]; akt zabójstwa był [dla nefilima – D.J.G.] źródłem zmysłowej rozkoszy⁵⁶. Światło, do tej pory będące narzędziem podkreślającym malarskość i piękno wizerunku anioła, teraz staje się jego atrybutem i zarazem śmiertelną bronią. Poza tym antropomorfizacja anioła poprzez przypisanie mu umiejętności przeżywania zmysłowych rozkoszy odbywa się jednocześnie z przyznaniem mu ludzkiego grzechu: zabójstwa.*

Przyjemność, jaką sprawia aniołowi okrucieństwo, lokuje go wśród szatanów i demonów⁵⁷, żądnych władzy nad ludźmi i całym światem: *Europa, jak twierdzili [...] należała się im na mocy urodzenia; przepiękne skrzydła były symbolem ich krwi, ich pochodzenia, ich dominującej pozycji w społeczeństwie, właś-*

⁵⁵ *Ibidem*, s. 175, 261, 234, 260.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 177–178, 223, 235, 501.

⁵⁷ Por. *ibidem*: *zglądzenie diabelskiego nasienia wydaje się doskonale uzasadnione* (s. 260); *Diabły rozpoczęły atak* (s. 405); *Oto ten szatan śmiało mi obiecywał niebiańską nagrodę!* (s. 236); *bestie są niepokonane* (s. 407); *potwory [...] wniecały ogień skrzydłami* (s. 405).

*ciwie je prezentując, zdobywali władzę i prestiż*⁵⁸. Niebiański atrybut – skrzydła, przestaje być tylko symbolem ich piękna, boskiego pochodzenia i pełnionych funkcji powierzonych im przez Stwórcę, staje się tutaj symbolem i jednocześnie atrybutem żądzy władzy, w dodatku władzy bezwzględnej. Ich złowroga natura jest *implicite* zakodowana w ich wnętrzu, pod prototypowym⁵⁹ wyglądem determinującym stereotypowy wizerunek dobrego anioła. Jeden z bohaterów, który miał okazję poznać prawdę o naturze tzw. *czuwających aniołów* i nefilimów, choć ich zewnętrzne piękno pozornie wykluczało taką klasyfikację: *wyobrażał sobie, że są szkaradnymi bękartami, owocami największej pomyłki w dziejach, zdeformowanymi hybrydami sacrum i profanum. Przez myśl mu nie przeszło, że mogą być piękne*⁶⁰. Kulturowy obraz anioła wartościowanego jedynie w pozytywnych aspektach (dobry i piękny) jest tak silnie zakodowany w świadomości społecznej, że trudno wyobrazić sobie szatana pod postacią pięknego anioła, tymczasem „piękno i zło mogą być splecione w jednym ciele”⁶¹. Ten wizerunek skażonego złem piękna zagrażającego ludziom (choć o odmiennej genealogii, metodach działania itp. niż u Trussoni) pojawia się także w innych współczesnych utworach, np. trylogii o aniołach autorstwa Lee A. Weatherly⁶².

5. Wnioski

Zebrany w poprzednich podrozdziałach materiał przykładowy pozwolił nie tylko na zbadanie obrazu anioła, porównanie przedstawionych wizerunków z jego stereotypem i wskazanie cech uniwersalnych. Umożliwił również określenie kryteriów i aspektów, zgodnie z którymi kreowany i opisywany był obraz tej niebiańskiej istoty w wybranych tekstach literackich (polskich i obcych). Do najczęstszych i jednocześnie najistotniejszych kryteriów zaliczyć można:

⁵⁸ *Ibidem*, s. 223, 57 [?].

⁵⁹ Założenia te wiążą się z pojęciem prototypu, który rozumiany jest jako określenie „najlepszego egzemplarza czy też najlepszego okazu, najlepszego reprezentanta czy centralnego elementu kategorii. Chodzi zatem o znaczenie techniczne różne od znaczenia potocznego – pierwszego egzemplarza modelu [...] skonstruowanego przed seryjną produkcją” (G. Kleiber, *Semantyka prototypu. Kategorie i znaczenie leksykalne*, Kraków 2003, s. 47).

⁶⁰ *Ibidem*, s. 408.

⁶¹ *Ibidem*, s. 260.

⁶² Trylogia L.A. Weatherly w tłumaczeniu B. Góreckiej to: *Anioł*, Warszawa 2014; *Płomień anioła*, Warszawa 2014; *Zemsta anioła*, Warszawa 2014.

- 1) **wygląd zewnętrzny** (np. istoty piękne, przejrzyste, białe lub blade/czarne, o złotych, kręconych włosach, niebieskich oczach, białych bądź kolorowych skrzydłach, w białych długich szatach itd.);
 - a) **barwy** (np. ciała i skrzydeł – przejrzyste, białe/śnieżne/białożółte/złocistobiałe/złociste/tęczowo-złociste, tęczowe, czarne; oczu – niebieskie; dominująca w opisie światłość, również słonecznego pochodzenia – blask słońca, podświetlona słońcem);
 - b) **atrybuty** (skrzydła, światłość, aureola, głos, miecz, trąba, róża, pocałunek);
 - c) **zmysły** (np. epitety i porównania określające wydawane dźwięki, głos, puszystość skrzydeł, delikatność dotyku);
 - d) **ruch** (np. opisy lotu: kłębiły się, frunęły, płynęły, tańczyły);
- 2) **cechy osobowości** (np. czyste, bezgrzeszne/grzeszne, cierpliwe, okrutne);
- 3) **pełnione funkcje** (np. opiekun, stróż, nauczyciel, strażnik rajy, sędzia i kat, uosobienie miłosierdzia, symbol Bożego Narodzenia, muza poezji, anioł śmierci);
- 4) **antropomorfizacja** (obdarzanie cechami ludzkimi, np. odczuwanie cierpienia, pożądania, żądz władzy, posiadania rodziny);
- 5) **kryterium aksjologiczne**
 - a) **wartościowanie pozytywne** (np. niewinność, bezpieczeństwo, doskonałość, wieczne szczęście, oddanie ludziom i Bogu, miłość do ludzi i do Boga),
 - b) **wartościowanie negatywne** (np. brak doskonałości, nieskazitelności, ludzkich słabości; odczuwanie ludzkich żądz, grzeszność, antropomorfizacja).

Niezmiernie istotnym aspektem obrazowania badanego pojęcia, umożliwiającym zarówno jego bezpośredni opis, jak i badanie konotowanych pól semantycznych, jest język:

- a) **język literacki** (środki stylistyczne, m.in. metafory, porównania, epitety odwołujące się do uniwersalnego obrazu anioła, głównie pozytywnego);
- b) **język potoczny** (związki frazeologiczne – zwroty, wyrażenia i frazy najczęściej metaforycznie nawiązujące do pozytywnego stereotypu anioła)⁶³;

⁶³ Opis i przykłady – podrozdział 2: *Obraz anioła w języku*.

- c) **semantyka** (struktury stylistyczne, przenośnie konotujące takie pojęcia, jak: zwiastun, opiekun/opieka, grzesznik, dziecko, niewinność, dobroć, niesamowitość, śmierć, atrybuty, cechy, pochwała, wiara, modlitwa⁶⁴).

Ostatnim aspektem opisu obrazu anioła są **konteksty interpretacyjne**: dobro i zło; Bóg i sacrum, sacrum i profanum; porządek boski i porządek ziemski, człowieczeństwo a boskość; wspaniałość i nędza ludzkiego świata; natura, światło i barwy; muzyka i poezja; piękno i szczęście, miłość; przyjaźń i opieka, tęsknota i zachwyt, serdeczność i zaufanie; śmierć i opieka; dziecko i matka, macierzyńska (archetypiczna) czułość/miłość; wiara i wiedza; aksjologia, semiotyka i symbole.

W przedstawionych kryteriach i aspektach obrazowania dominuje dualizm przeciwieństw wynikający nie tylko z różnych bądź po prostu indywidualnych, twórczych interpretacji motywu anioła kreowanych przez artystów poszczególnych epok literackich, ale także z zaobserwowanej ewolucji tego motywu.

Ewolucja wizerunku anioła od stereotypowego wzorca do szatana w postaci świetlistego anioła ma miejsce również w innych tekstach kultury, na przykład filmach. Motyw anioła pojawia się tam niezmiernie często⁶⁵, ale można zauważyć wyraźne tendencje ewolucji tradycyjnego wizerunku: od antropomorfizacji niematerialnej postaci⁶⁶ po „bezczaszczanie” anielskiego wizerunku poprzez obdarzanie boskich posłańców pierwiastkiem upadłych aniołów⁶⁷.

Czy ta odwrócona aksjologia to znak czasów? Czy łamanie stereotypów zawsze można usprawiedliwić potrzebą poszukiwania nowych treści? Czy język nadąża za kulturową ewolucją wizerunku anioła? W jaki sposób semantyka barw pozwala interpretować nowe treści w obrazie anioła? To już odrębne, choć niezwykle interesujące zagadnienia wymagające specjalnych badań, które niewątpliwie należałoby podjąć w związku dynamiką zmian, jakie obserwujemy w kulturowym i językowym obrazie anioła.

⁶⁴ Por. kwalifikatory w: E. Geller, A. Dąbrówka, *op.cit.*

⁶⁵ Por. np. filmy: *To wspaniałe życie* (1946), *Miasto Aniołów* (1998), *Dotyk anioła* – serial (1994–2003), *Wspomnienia upadłego anioła* (1997), *Dogma* (1999), *Upadłe anioły* (2006).

⁶⁶ Por. np. *Anioł w Krakowie* (2002), *Zakochany anioł* (2005), *Niebo nad Berlinem* (1987), *Jak daleko, jak blisko* (2005), *Michael* (1996).

⁶⁷ Por. np. *Armia Boga* (1995, 1998, 2000, 2005), *Gabriel* (2007).

THE IMAGE OF AN ANGEL IN LITERATURE AND LANGUAGE

Summary

Keywords: angel, symbol, stereotype

The aim of the article is to analyse the motif of an angel in the chosen texts in Polish and foreign literature, reproduce the image of the angel created in the researched texts and language and indicate the changes occurring in this image within the space of years. The introduction of angel symbolism on the space of centuries is the starting point here. The article shows the evolution of the stereotypical picture of the angel and ends with the criteria according to which the image in the texts has been created.